

A Babel-Bibelvita.

2. A szóban forgó kérdésekről Delitzsch Frigyes ezelőtt csaknem harmincz esztendővel nyilatkozott legelőször. Az alkalmat a nyilatkozattételre a Chaldean Account of Genesis megjelenése szolgáltatta. Alig tette közzé Smith az ő munkáját, Delitzsch volt az, aki gondoskodott róla, hogy e „sensatiós“¹⁾ termék német nyelven is mihamarább napvilágot lásson. Testvérével lefordíttatta. Ő maga pedig előszót és függelékképpen megjegyzéseket csatolt hozzá. Az előszóban nagy lelkesedéssel beszél a műről. Hibái daczára is oly alkotásnak tekinti azt, amelyhez foghatót az assyriológusok még nem producáltak. A megjegyzésekben helyreigazításokat és kiegészítéseket közöl a munka egyes részleteihez. Egyuttal jelzi különböző kérdésekbeu a saját véleményét és fel fogását. A bibliai Östörténet és a babyloniai hagyomány viszonyát illetőleg álláspontja azonos Smith álláspontjával. Az ő meggyőződése szerint is a két nép elbeszélései egy közös törzsnak hajtásai, mely törzs nyilvánvalóan Babylonia talaján sarjadt. Áll ez kevés hijján az összes szakaszokról, melyek Gen. 1—11-ben olvashatók. „Ámbár — írta Delitzsch egyebek között — azon fejtegetések, amelyeket Smith a bűneset utáni átkot tartalmazó ékirattörödékhöz fűz, legnagyobbbrészt még további bizonyításra és igazolásra szorulnak, annyi már most is kétségtelen, hogy a babyloniai népnek is volt a bibliai *bűnbeeséstörténettel* egészen analog elbeszélése. Erre enged következtetni első sorban az az ismeretes, egy ósrégi babyloniai hengerről vett és így későbbi kölcsönzésnek még csak gyanuját is kizáró kép, amely véleményem szerint ép nem jelenthet a bűneseten kívül sok mindenféle egyebet is, ahogy Baudissin állítja, hanem csakis ezt az egy jelenetet ábrázolhatja. Erre utalnak azonban még a következő tények is. Előkerült a bibliai *özönváltörténetnek* pendantja a babyloniai irodalomban és e két tudósítás nemcsak tartalmilag áll, mint egy és ugyanazon eseményről szóló két elbeszélés, egymással rokonsági viszonyban, hanem hangjuk és a részletekre kiterjeszkedő előadásuk is annyira megegyezik, hogy belőlük teljes

¹⁾ (Smitht) nyilvánosan figyelmeztette Rawlinson, ne üzzön „sensatiós tudományt“ Kaulen p. 218.

határozottsággal egy közös forrásra kell következtetni, mely forrásról most bizonyossá válik, hogy az csakis az ősbabyloniai lehetett. Hasonlóképp sikerült a bibliai *teremtéstörténetnek* párját is megtalálni a babyloniai emlékeken és ezen tudósítások szintén nemcsak mint valamely közös probléma feletti reflexiók mutatnak közeli rokonságot, de az összeállításban és a kifejezések használatában is mondhatni azonosak. Ezeknek tehát abban a formában, amelyben mireánk jutottak, szintén egy forrásra kell visszamenniök és már a teremtésnek 7 napon át lejátszódó menetéből is világos, hogy az elbeszélés szülőházája Babyloniában keresendő. Ugyanezt kell állítanunk a *bábeli toronyépítésről* és a *Nimródmondőről*. E viszony megértésének kulcsa az ÓT-ban is többször említett azon történeti tényben rejlik, hogy Babylonia és pedig speciálisan Déli-Babylonia volt a héber nép bölcsője. Ép ezért előre gyanítható, hogy a bibliai bűnbeeséstörténet, mely persze jelenlegi alakjában már a Jahvevallás szellemének nyomait viseli magán, eredetileg szintén onnan származik és hogy ennek babyloniai párja is valamikor még elő fog kerülni. Hiszen el se képzelhető, hogy oly tehetséges népek, minő volt a babyloniai, amely egyuttal oly finom érzéket tanusít a bűn és véték iránt, amely minden szenvedései és bajaiban a bűnokozta isteni büntetést látta és amelynek bűnbánó imáiban egyrészt az elkövetett jogtalanság feletti legmélyebb töredelem másrészt a bűn bocsánata és a véték kiengesztelése utáni végtelen vágyakozás jut kifejezésre, hogy mondom ennek a népnek ne lettek volna, amint voltak a világ keletkezése úgy a bűn eredete felől is határozott reflexiói és hagyományai.¹⁾ De Delitzschnek egy és más részletben még több a mondanivalója, mint Smithnek. Ennek felfogását nemcsak magáévá teszi, hanem újabb adatokkal támogatni és kiszélesíteni is igyekszik azt. Smitht kiegészítve constatálja, hogy az izráeli *sabbath* intézménye szintén a Babyloniából importált cikkek közé tartozik. Igazolja ezt egyebek mellett az az érdekes felfedezés, hogy az egyik ékiratos emléken maga a *sabbath* szó is előfordul és világosan ugyanazt jelenti, amit az ÓT ért alatta. „A babyloniai teremtéstörténet fragmentumai alkalmat nyújtanak nekem arra, hogy néhány megjegyzést tegyek a *sabbathról*. A 7 napból álló hét babyloniai eredete biztos. Hogy a 7-ik nap az assyroknál is a nyugalomnak napja volt, e tekintetben minden kétséget eloszlat az az 1869-ben Smithtől talált assyr naptár, amelyben minden hónap 4 hétre van beosztva és minden 7-ik nap mint olyan van feltüntetve, melyen semminemű munkát sem szabad végezni. Hogy azonban még a „*sabbath*“ szó is használatos volt a 7-ik nap jelölésére, azt most be tudom bizonyítani és pedig egy assyr synonymjegyzék igénytelen meg-

¹⁾ Chald. Genesis p. 305.

jegyzésével, mely az um nu-uh lib-bi-t, „a szív nyugalmának napját“, vagyis a „szünnap“-ot sa-bat-tuv-val, sabbaththal magyarázza.“¹⁾

Delitzsch Frigyes, ki az idézett sorokat 1876-ban írta, 1902-ben visszatért e témára abban a népszerű felolvasásban, mely a vitának tulajdonképpeni kiinduló pontja. A Német Keleti Társaság²⁾ felkérésére mult év január 13-án nyilvános előadást tartott „Babel és a Bibliá“-ról a berlini énekakadémia dísztermében.³⁾ Az itt elmondottakban tartalmat és formát tekintve teljesen hű és consequens maradt önmagához. Meggyőződése, okoskodási módja, előadási modora semmit se változott a két és fél évtized alatt. A felkutatott anyag bővülésével erősen kitágult ugyan számára a tárgyalás peripheriája, a centrumot, a lényegét azonban érintetlenül hagyta nála az idő. Ugyanazzal a Delitzsch Frigyesrel van az érdeklődőnek dolga, akivel 1876-ban találkozott. De új az a kör, amelyhez mostani szavait intézte. A Chald. Genesishez fűzött correcturák és észrevételek néhány szakembernek szóltak. Az 1902. jan. 13-iki felolvasás a laikus nagy közönségnek volt szánva. Oly hallgatóságnak, mely Berlin lakosságának különböző rétegeiből verődött össze és melyet az a közös vonás jellemzett, hogy tagjai most először értesültek a tárgyalat problémákról. Szokatlan fényt kölcsönzött az előadásnak a császár megjelenése. Mint a Keleti Társaság védője elvegyült a Társaságot támogatni kész alattvalók közé. Ez természetesen nagy kitüntetés volt Delitzsch számára. Utólag nyilvánvaló, hogy sok keserűségnek forrása is.

„Miért e sok fáradozás a távoli, barátságtalan, veszélyteljes tartományban? Miért az ezeréves törmelékeknek ezen költséges feltűrése le egészen a talajvízig, a hol pedig sem aranyat, sem ezüstöt nem lehet találni? . . . És honnan másrészt az a folyton növekvő áldozatkész érdeklődés, amely az Océán innenső és tulsó részéről az assyr-babyloniai ásatásoknak osztályrészül jut? Mindkét kérdésre egy felelet jelöli meg ha nem is kimerítően, de legalább megközelítőleg az okot és czélt: a biblia.“ Ezekkel a szavakkal nyitja meg Delitzsch a maga emlékezetes felolvasását. Ezek a szavak tartalmazzák egyuttal témáját is az elő-

¹⁾ Chald. Genesis p. 300.

²⁾ Simon L. berlini magánember, még 1886-ban saját pénzéből egy expeditiót szerelt fel, mely a berlini királyi tudományos Akadémia védnöksége alatt Déli-Mesopotámiában ásatásokat végzett. Ez a legelső német expeditió, mely a kétfolyamvidéken megfordult. Az eredmény jelentéktelen volt, de a vállalkozás indításként szolgált arra, hogy 1898-ban a Német Keleti Társaság megalakuljon, melynek czélja főleg Babyloniának felkutatása. A társaság expeditiója 1899. tavaszán kezdte meg az ásatást Babylón város területén. A vezetés Koldewey kezében van. A munkálatok most is folynak.

³⁾ Babel und Bibel, ein Vortrag von Friedrich Delitzsch. Mit 50 Abbildungen. Leipzig, Hinrichs'sche Buchhandlung 1902.

adásnak. Delitzsch arról akarja felvilágosítani a keleti kutatásokban járatlan hallgatókat, hogy az Irás megértéséhez mily elsőrangú segédeszköz kínálkozik az assyr-babyloniai emlékekben. A bizonyítás két oldalról történik. Először azok az adatok kerülnek szóba, amelyek mint mesopotámiai parallelái egyes ó-test-i helyeknek, utóbbiakat megvilágítják és helyes értelmezéseket vagy lehetővé teszik vagy legalább előmozdítják. Ez első rész ¹⁾ tehát a két nép hagyományának külső érintkezéséről kíván beszámolni. Az ó-test-i geographia sok homályos pontja közül az assyr-babyloniai emlékek útmutatása mellett nem egy váratlanul megoldódik. Megtudjuk, hol keresenlő az Ezekhielből (1₃) ismeretes Kebar folyó, az Ábrahámmondában szereplő Úr-Kasdim (Gn. 11₃₁, 15₇), a Pharao Nekho vereségéről híres Karkhemis (Jer. 46₂). Ó-test-i történeti alakok, kikről alig őrzött meg többet az emlékezet pusztá nevéknél, most „színt és életet öltének magokra.“ Sargon (Jes. 20) palotája, Sanherib (II. Kir. 18. 19), Merodach Baladan (II. Kir. 20), Amraphel (= Hammurabi Gn. 14) reliefsképe és az a számos felirat, mely az ő viselt dolgaikról referál, ma mindenki számára hozzáférhető, aki irántok érdeklődéssel viseltetik. I, Meglepő élettelenül vannak assyr domborműveken egyes néptípusok megörökítve, arab lovasok, elamita főnökök és babyloniai kereskedők, azután fogságba vándorló izráéliek és judeaiak, azzal a sajátos arczkifejezéssel, ruházattal, szakál- és hajviselettel, amely őket jellemzően másoktól megkülönböztette. Ugyancsak a domborművek felette becses felvilágosítással szolgálnak az ÓT számos prófétai szakaszához. Jesajás leírja, mint közeledik az assyr katonaság (5₂₆₋₂₉), — a ninivei reliefek képekben mutatják be ugyanazt, amiről a próféta beszél. Deuterojesajás azokra a Babelben divatos körmenetekre czéloz Jes. 46₁-ben, amelyeknél az Istenszobrokat sétálni viszik a város utcáin és térein. Ez a jelenet az emlékeken is megtalálható. Érdekes bepillantást engednek e kőbe vésett képek a királyok magánéletébe is. Hogy miként vadászott, lakomázott, szórakozott egy-egy ninivei despota, arról egyedül e reliefek révén értesül az utókor. Nem kicsinyelhető az a haszon sem, amelyet az ÓT tanulmányozója az ékiratok nyelvének ismeretéből merít. A babyloniai nyelv közel rokona a héber nyelvnek és utóbbinak sok kifejezése csupán az előbbinek felvilágosítása mellett válik érthetővé és átlátszóvá. A ároni áldás (Num. 6.) szavait: Jahve emelje fel az ő orcáját te hozzád — csak az magyarázhatja sikerrel, aki tudja, hogy mit jelent e szokatlan kifejezés a babyloniai nyelvhasználatban. Már az eddigiek is elegendők annak belátására, hogy az assyr-babyloniai emlékek ugyancsak sok tanúságot rejtenek magokban az ÓT kutatója számára. De az elmondottak alárendelt jelentőségűek az

¹⁾ p. 5-25.

elmondandókkal szemben. A két nép hagyománya nemcsak külsőleg érintkezik egymással, hanem belsőleg is. Mert Izráel szellemi világa nagy mértékben függ a babyloniaitól. Ezt bizonyítja Delitzsch a felolvasás második részében.¹⁾ Világos és mindenki előtt könnyen indokolt e függési viszony a *culturalis* téren. Babylonia már Kr. e. 2250 táján magas fejlettségű jogállam volt „oly műveltséggel, mely bátran hasonlítható a miénkhez.“ Így mutatja Hammurabinak, a babyloniai uralom megalapítójának, törvénycodexe. Az itt foglalt intézkedésekből kitűnik, hogy már abban az időben a kereskedelem és ipar, állattenyésztés és földművelés teljesen ki volt fejlesztve, az ország védelme az általános katonakötelezettséggel szervezve, a jogszolgáltatás és törvénykezés mondhatni a legapróbb részletekig kiépítve és rendezve. Ugyane korból származó levelek igazolják, hogy a közlekedés és az azzal kapcsolatos postaszolgálat már a mi időszámításunk előtti 3-ik évezred fordulóján Babylonia határain túl is semmi kivánnivalót se hagyott hátra. A tudomány főleg a geometria, matematika és astronomia művelése pedig oly fokot ért el, „mely még a mi modern tudósainkat is lépten-nyomon álmélkodó bámulatba ejti.“ E cultura nem maradt a Tigris és Eufrát közére szorítva. A politikai expansióval karöltve, ezt több helyütt megelőzve a babyloniai szellem hatalmába kerítette a közeli és távoli, kisebb és nagyobb országokat. Bábel „Előázsia-nak agya“ lön. Mindennél eklatánsabb bizonyíték erre a tell-el-amarnai lelet. Az itt talált levelekből kétségtelenné vált, hogy már a Kr. előtti 2000—1500-ig terjedő időközben a Középtenger mentén fekvő sok apró tartomány, ezek között első helyen Kanaán a babyloniai culturának dominiuma volt. E dominium később az izráeliekre szállt át örökségül és így csak természetes, hogy culturájokban oly feltűnő sok a babyloniai elem. Hogy babyloniai származás bélyegét viseli magán az Izráelben divatos pénz-, mérték-, és súlyrendszer, az időszámítás, az iparnak számos ága, sőt még a törvények külső formája is.²⁾ A hatás azonban nem csak a cultura körében észlelhető. Izráel *vallás-erkölcsei* világát is átjárta a babyloniai kovász. Az ó-test.-i papság és áldozati rendtartás babyloniai mintákra megy vissza. Hasonlókép a sabbathnap intézménye is. Az izráeli hagyomány maga sincs tisztában a sabbath eredetével (v. ö. Ex 20₁₁ és Dt 5₁₅), a babyloniai naptár szerint pedig a hónap minden 7., 14., 21. és 28. napja sabattu, olyan nap, „melyen senki semminemű munkát nem végezhet, a király ruháját nem változtathatja, kocsira nem szállhat, nem áldozhat, törvényt nem ülhet, sült vagy főtt húst nem ehetik és még az orvos se kezelheti betegeit.“ Tekintve,

¹⁾ p. 25—50.

²⁾ p. 25—28.

hogy a 7-ik napnak ily elkülönítése az Istenek kiengesztelésére igazán csak babyloniai álláspontról érthető, „kétség is aligha férhet hozzá, hogy mi a sabbath illetve vasárnapi nyugalomban rejlő bőséges áldást végeredményben a Tigris és Eufrát vidéki amaz ősrégi culturnépnek köszönhetjük.“ — A bibliai elbeszélések egész sorozata szintén a távol keletről vándorolt be Izraelbe. Babyloniából került az ó-test-i irodalomba az Istenek haragjáról és egy ember csodás megmeneküléséről szóló vizözöntörténet (Gn 6—9). Onnan jöve nyert polgárjogot az izráeli hagyományban a vizözön előtti 10 babyloniai királynak listája (Gn 5). Az a teremtéstörténet, amely most az Irás élén olvasható, ugyancsak a kétfolyam tájáról származik, de csupán töredéke a Bel-Marduk és Tihámat harcát tárgyaló mythosnak. „A papi tudós, ki Gn 1-et egybeállította, szorgosan ügyelt arra, hogy minden mythikus vonást töröljön az eredeti elbeszélésből.“ Az ó-test-i költők és próféták azonban megőrizték a törölt részeket (Zs. 74^{13, 14}, 89¹¹ Ij. 9¹³ Jes. 51⁹ Ij. 26¹²) Annyira mentek, hogy Marduk hőstettét közvetlenül Jahvéra vitték át. Az ÓT-ban csak másodkézből kapja az érdeklődő minde történeteket. „Tisztább és eredetibb formában“ mutatják be azokat a babyloniai eposok és legendák. — Az etikának azon tételei, melyeket a Dekalogus 5. 6. és 7. pontja tartalmaz, ép úgy érvényben voltak Babyloniában, mint Izraelben. Közös vonása a két népnek az az érzékenység, amelyet mindegyikök a bűnnel szemben tanusít és közös az a meggyőződés is, hogy minden földi baj, betegség és halál, csupán a bűnnek büntetése. „Bábelben úgy mint a bibliában a bűn fogalma a mindenek felett uralkodó hatalom.“ Semmi feltűnő sincs tehát abban, hogy a babyloniai gondolkodók is magyarázatát igyekeztek adni annak, miként jött e világba a bűn és vele a halál? Irott legenda alakjában a felelet idáig ugyan nem került elő, de egy ősrégi babyloniai hengerről vett amaz ismeretes kép azon sejtésnek nyit utat, hogy a probléma megoldása ugyanaz volt, mint Gn 2. 3-ban. — Számos érintkezési pont ismerhető fel a két nép vallásos képzeleinek körében. A babyloniai alvilág megfelel az ó-test-i Seolnak és az elhaltaknak ottani időzését ha nem is teljesen egyformán, de egymáshoz nagyon hasonlóan írják le Izrael költeményei és Bábel mythosai. Kétségkívül babyloniai eredetű Izraelben az angyalok, kerubok, sarafok képzele, azoké a majd ember-, majd állatalakú lényeké, melyeknek rendeltetése, hogy az isteni parancsokat a föld lakóinak közvetítsék. Onnan való a daemonoknak és az ördögnek alakja is. A Bábeltől nyert útbaigazítások végül — így fejezi be előadását Delitzsch — nem gyanított fényt derítenek a legfontosabb bibliai kérdésre, az ó-test-i Istenképzetre. 2500 évvel Kr. születését megelőzőleg történt, hogy a Tigris és Eufrát közére vándoroltak azok a kanaanita törzsek, melyekhez Hammurabi

is tartozott és melyektől az izráeliek idővel leszármaztak. E kanaanita törzsek Hammurabi korából 3 táblácskát hagytak reánk, amelyek mindegyikén világosan olvasható a Jahvenév. Amiből annak elismerése foly szükségszerűen, hogy Jahve nem a Sinainál otthonos, hanem Babyloniában, hol már Izráel keletkezése előtt egy évezreddel tiszteletnek tárgya volt és hogy nem is, mint az izraeliek hagyománya állítja, az Egyiptomból való meneküléskor lépett velök összeköttetésbe, hanem a messze keletről jutott valami úton-módon a Libanon és Jordán vidékére. Még nagyobb horderejű egy másik felfedezés. Az említett kanaanita törzsek az Istent el-nek hívták, azaz „cél“-nak, mely felé minden szem irányul és minden szív vágyakozik. Ez elnevezés, míg egyrésztől világosan megczáfolja „azt a kedvencz modern felfogást, hogy a Jahvevallás és ekként a mi keresztyén hitünk is a fetisismus vagy animismus valamelyik fajtájából alakult ki“, másrészt közvetlen bepillantást nyújt az izráeliek elődeinek vallásos világába. „Mint-hogy ugyanis e cél természetszerűleg csakis egy lehet“, e kanaanita törzseknél előforduló nevek, mint „Isten adott“, „Isten velem“, „Istenem segélyével járok“ nyilvánvalóan monotheistikus színezetűek és az azokat viselők egyistenhitére engednek következtetni. A bevándorlók ez egyistenhite azonban vajmi hamar elveszett a babyloniaiak között századok óta meghonosodott polytheismusban. „Hiába hirdették nyíltan egyes szabad, felvilágosodott szellemek, hogy Nergal és Nebo, a hold- és a nap-istenség és a többi összes Istenek egyek Mardukban, a világosság Istenében, — polytheismus, durva polytheismus maradt 3 ezred-éven át a babyloniai államvallás.“¹⁾

A laikus publikum, amelynek a felolvasás első sorban szánva volt, bőkezűen honorálta Delitzsch fáradozását. Meglepő érdeklődés és tetszés fogadta a fejtegetéseket. A napilapok behatóan ismertették az előadást és szerte vitték híret a világba. A császár óhajára február 1-én az egészset meg kellett ismétlni a királyi palotában. A nagyközönség körében a felolvasás elérte azt a sikert, amit egyáltalában el lehetett érni.²⁾ Nem így a szakemberek között. Már első hallomásra az az érzés fogta el a kérdésben járatosakat, hogy Delitzsch sokkal többet állít, mint a mennyit bizonyítani tud. Midőn nyomtatásban is megjelent a felolvasás, megmozdult az érdeklődők tábora. Hirtelen sokaknak akadt mondanivalója. A különböző pártállású ó-test-i tudósok és assyriologusok előtt olyannak tűnt fel Delitzsch előadása, mint amelyet nem szabadott szó nélkül hagyniok. Egyszerre megteltek

¹⁾ p. 28—50.

²⁾ Ugyancsak február hónap folyamán Frankfurtban is tartott Delitzsch nagyhatású előadást a Babel-Bibel kérdésről (Christl. Welt 1902. február 20-iki szám p. 188.)

a szaklapok hasábjai a probléma tárgyalásával. Papi conferentiákon állandóan akkörüli folyt a vitatkozás, hogy mi igaz Delitzsch tételeiből és mi nem? Brosürák láttak napvilágot, melyek már czimükben kiáltóan hirdették, hogy születésüket Delitzsch Babel-Bibeljének köszönik. A vita szük mederben indult. A figyelmet legközvetlenebbül a felolvasásban foglalt ujdonságok, tévedések és tuzások kötötték le. Ezeknek estek neki Delitzsch első ellenfelei. Az állítások sokaságában mohón igyekeztek különválasztani a pelyvát a buzától és ki voltak elégitve ha constatálhatták, hogy ez az adat hamis, az valószínű, amaz biztos tudományos eredmény.¹⁾ Vajmi hamar azonban principiális jelszavak kezdtek a levegőben röpködni.²⁾ Óskinyilatkoztatás, az élő Isten kijelentése, mondotta az egyik, — fokenkénti fejlődés, evolutio mondotta a másik. Az egyes adatok felett kezdett csetepaté mögött két világnézet került egymással szembe. Arra a talajra húzódtott át a háboruság, ahol örök időktől fogva tart az ellenségeskedés és a hol legkevésbé értik meg egymást az emberek. A polemia e fordulattal kiszélesült és elaprozódott. A hány perlekedő annyi álláspont, felfogás és meggyőződés jutott szóhoz. És keresztül-kasul folyt a vitatkozás: orthodoxok és liberálisok és közvetítők egymás ellen és valamennyien Delitzsch ellen.

Aki mindezt felidézte, nem volt szemtanúja az általános kavarodásnak. Két hónappal a felolvasás után Delitzsch meglátogatta Babyioniát, mely útja ép egy félesztendőt vett igénybe.³⁾ Mire visszatért, mindenütt ellenségtől látta magát körülvéve. A bűnök lajstroma, mit szenvedélyes ellenfelei hat hónap alatt róla összeállítottak, erősen megnövekedett és azok között fölös számmal szerepeltek olyanok is, amelyek tudományos reputációját érintették és veszélyeztették. Nem csak tévedéseiről beszéltek állandóan támadói, de tudatlanságáról, felületességéről, könyelműségéről, elfogultságáról és rosszakarataról is. Delitzsch a maga védelmét felolvasásához csatlakozó néhány „Megjegyzés“-ben⁴⁾

¹⁾ König, Bibel und Babel (az 1. kiadás 1902. április 23-ikáról van datálva); Jensen, Bibel und Bibel (Christl. Welt 1902. máj. 22-iki szám p. 487—494.); Hommel, Die altorientalischen Denkmäler und das Alte Testament (az eisenachi conferentia előtt 1902. május 27-én tartott előadás); Barth, Bibel und israelitisches Religionswesen. Vortrag; Baentsch, Bibel und Bibel (Protestantische Monatshefte 1902. aug. 15-iki szám.)

²⁾ Kittel, Die babylonischen Ausgrabungen und die biblische Urgeschichte; Knieschke, Bibel und Babel. El und Bel; Jeremias, Im Kampfe um Bibel und Bibel; Oetli, Der Kampf um Bibel und Bibel.

³⁾ Ez idő alatt csak egy rövid nyilatkozattal reflectált a felolvasásáról tett megjegyzésekre. Hogy Jensen bírálatát parirozza, a Hinrichsczéghez levelet intézett, mely a Theologische Literaturzeitung 1902. aug. 2-iki számában jelent meg. Jensen egy passusát e levélnek a Christl. Welt-ben publicálta. (1903. január 1-iki szám.) Delitzsch babyiloniai utazásáról l. jelen füzetnek könyvismertetésrovatát.

⁴⁾ E megjegyzéseket (Anmerkungen zu dem Vortrag Bibel und Bibel

tette közzé. Majd arra a forumra appellált, amely előtt inkriminált kijelentései elhangzottak és amely azokat egy év előtt oly lelkesen fogadta. 1903. január 12-én megtartotta második Babel-Bibel felolvasását.¹⁾

Ez az előadás már tenorjával egészen elüt az elsőtől. Nyugodt fejtegetés helyett ingerült és éleshangú polemizálás vár a hallgatóra. Ki itt megszólal, nem tanítani, hanem leczkézteni akar. Rendreutasítani theologusokat és orientálistákat, kik elég vakmerőek, hogy a Babyloniától kapott aranyat az őskinyilatkozatás vagy az Izráelnek adott különös isteni kijelentés varázs-igéjével sárrá szeretnék változtatni és kik elég együgyűek, hogy „az örömet azon gazdag nyereség felett, mit Babel mint a biblia interpretátora és illusztrátora nyújt folytonosan, dogmatikai kérdésekre való egyoldalú tekintetből meghagyják keseríteni oly annyira, hogy a hasznot is teljesen ignorálják.“ Pedig az assyriologia joggal követelheti a legnagyobb hálát mindazoktól, akik az Irással foglalkoznak. Hisz fel se sorolható az a sok mindenféle ó-test-i probléma, amely egyedül Babylonia útmutatása mellett nyer megoldást. Siet is Delitzsch ez állítást számos a földrajz. történet, nyelv és irodalom köréből vett újabb példával igazolni.²⁾ Kérdéses, hogy hol feküdt Kutha, melynek lakói a deportált izráeliek helyére települtek és hogy ki volt Nergál, a kuthaiak tiszteletének tárgya? (II. Kir. 17₃₀.) Ott van Babylontól 7 óra járásnyira a Tell Ibrahimhalom, alatta eltemetve Kutha városa; ott van egy ékiratos feljegyzés, mely Nergálról, mint a kuthaiak Istenéről emlékezik meg. Most tudjuk már, hogy hol volt az éjszaki törzsek fogságának színhelye s pontosan megjelölhetjük, hol keresendő Chalach, hol Gozán és Média városai. (II. Kir. 17₆ 18₁₁.) — Az egyptomi Thebának Nahum 3₈-ban említett elfoglalásával és kifosztásával szemben tanácstalanul állott idáig az ó-test-i kutatás. Egy Assurbanipáltól származó felirat elosztatta a homályt: ő volt az, aki Urdamanét üldözve Thebát elfoglalta, aranyát ezüstjét, drágaköveit és lakosait Ninivébe szállította. — Meglepő sok haszon háramlik az ékiratos emlékekből az ó-test-i nyelvnek megértésére. Hogy minő állatra gondoltak az izráeli írók a meg nem szelídíthető, igába nem fogható, hatalmas szarvú re'émnél (Zs. 22₂₂ 29₆ Deut. 33₁₄. Jes 34₇ Ij. 39₉.) arról édes keveset tudtak ezideig az exegeták beszélni. Az arab nyelvhasználatból vont következtetéssel meggondolatlanul az antilope leucoryx-szal azonosították, oly badarságot vive bele ezzel az ó-

1903.) csak Hommel fenti broszúrájából és a Theologische Rundschau közleményéből (1903. októberi füzet) ismerem.

¹⁾ Zweiter Vortrag über Babel und Bibel von Friedrich Delitzsch. Mit 20 Abbildungen, Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt 1903. 40 l. (megjelenés napja: 1903. február 19.)

²⁾ p. 4—19.

test-i szövegekbe, melyen nem lehet eléggé sajnálkozni. A Német Keleti Társaság érdeme, hogy kiásta a babyloni Istarkaput és rajta egész tömegét hozta napfényre az emmaillirozott re'emképeknek. Ekkor kitűnt, hogy nem az ártatlan antilop, hanem a bos urus, a bölény volt az az állat, amelyről oly félelemmel beszélnek az Ó T. költői és profétái. Ugyancsak a Német Keleti Társaságé a dicsőség, hogy a babyloniai oroszlánnak és a babyloniai sárkánynak képét is eredeti ábrázolásban megtalálta. — Nagy köszönettel tartozik az ó-test-i tudomány az assyriológiának a szövegkritika mezején is. Ha az ó-test-i szakember egy ἀναξ λεγομενον-t nem ért a szövegben, rögtön hajlandó emendálni és conjiciálni. Nem így a babyloniai feliratokban járatos tudós. Utóbbi lépten-nyomon aránytalanul nehezebb problémákkal kénytelen megbirkózni, mint az ó-test-i szövegkritikus, ezért eljárásában óvatosabb és könnyen „belátja, mily végzetes tévedése a modern exegesisnek, midőn egyesek ily ritka szavakon és kényes helyeken elhamarkodva fűrnak és faragcsálnak.“ Az assyriologia helyreállítja az ó-test-i szöveg iránt a bizalmat, amely jó idő óta alaposan megrendült. — Az Ó T-nak számos elbeszélése is csak Babylonia révén jut kellő megvilágításba. Öröklött terheltségként nehezedik reánk gyermekkorunk óta az állattá vált Nebukadnezár meséje (Dán 4₂₆₋₃₄.) Pedig ez elbeszélést az ifjúság egy nevelőjének se lett volna szabad tanítania annélkül, hogy ne utaljon rá, hogy a mesének tisztább és eredetibb alakja régóta ismeretes egy Abydenus által közvetített chaldeai mondából. Ki a két tudóstást egybeveti, világosan láthatja, hogy az izráeli elbeszélő a babyloniai mondát a maga céljaira szabadon átalakította. Amit az eredetiben Nebukadnezár az ellenségnek kíván, azt a Dániel-könyv szerzője magára Nebukadnezárra alkalmazta. De „mikor fogjuk végre megtanulni, — kiált fel Delitzsch pathetikusan — hogy az ÓT-ban is a formát különválaszszuk a tartalomtól?“ Jónás könyvecskéje nagy vallási igazságokat tartalmaz, de a forma, amelybe az igazságok öltöztetve vannak, egyszerűen nevetséges. — Megszívlelendő végül az a feltűnő egyezés is, amely a babyloniaiak- és izráeliéknél a nyelv, a stylus, a gondolkozás és felfogás körében észlelhető. Az ÓT-ban a hármas szám szent szám (Jer. 22₂₉ Jes. 6₃), ép úgy mint a babyloniai feliratokon. Jézus nyállal gyógyítja a betegeket (Márk 7₃₃ 8₂₃ Ján. 9₆) és a babyloniaiak is a nyálnak bűverőt tulajdonítottak. Tűz- és füstoszlopban vezette ki Jahve Izráelt Egyiptomból, tűz- és füstoszlop kíséri egy feljegyzés szerint Asarhadont is katonai expedíciójában. A beteg Hiskiaról mondott jesajási szó: „te meg vagy halva és nem fogsz élni“ (Jes. 38₁) egész hasonlóan a babyloniai irodalomban is fellelhető. „Mily egyforma minden Babelben és a bibliában! Itt is ott is az előszeretet, hogy beszédek és gondolatokat szimbolikus cselekmé-

nyekkel tegyenek szemléletesekké; itt mint ott egyazonos világa a folytonos csodáknak és jeleknek, az állandó isteni kinyilatkoztatásnak, főleg álomban, azután ugyanazok a naiv képzetek az Istenségről: amint Babelben az Istenek esznek és isznak és utána lenyugosznak, ugyanúgy sétálgat Jahve is esti fuvallatkor a paradicsomban és gyönyörködik Noah áldozatának kellemes illatában; viszont amint az Ó T-ban Jahve Mózesrel és Áronnal és az összes prófétákkal beszélget, hasonlóképp beszélnek Babelben is az Istenek az emberekkel vagy közvetlenül vagy papjaik és ihletett prófétáik és prófétanőik által.“ E végső szavakkal eljutott Delitzsch ahhoz a témához, mely őt jelen előadásában legfőképpen érdekli. A legveszedelmesebb ágyú, melyet ellenfelei az ő várának szegeztek, a *kinyilatkoztatás* volt: ezt az ágyút akarja most elnémítani és ártalmatlanná tenni. Nem is képzelhető nagyobb megtévelyedése az emberi szellemnek, kezdi a támadást, mint hogy évszázadokon át az egész Ó T-ot vallásos kánonnak, kinyilatkoztatott valláskönyvnek tartotta a zsidóság és keresztyénség. Egy gyűjteményt, melyben helyet foglal az igazságos Isten létét több helyütt kétségbevonó, blasphem gondolatokat hirdető Ijőbkönyv, a profán menyegzői költeményeket tartalmazó Énekek Éneke, az érzéki szerelemről daloló 45. Zsoltár. Csak természetes, hogy a tudományosan képzett theologusok a verbális inspirációt végleg feladták. De valljuk meg őszintén, a lelkiismeretben megnyilatkozó kijelentésen kívül mi emberek más személyes isteni kinyilatkoztatást nem is érdemeltünk. Mert a frivolitás jegyét hordja magán minden a szent dolgokkal szemben tanusított eljárásunk. A Dekalogust, „a szent Istennek ezen leg-sajátosabb kijelentését“ könnyelműen meghamisítjuk. Luther a 2-ik parancsolatot eltüntette és az utolsót jogtalanul két részre szakította. A kath. egyház képeket farag és tisztel, bár a Dekalogust a maga számára kötelezőnek ismeri el. A hagyomány nyomán indulva a legsúlyosabb frivolitás vádjá éri Mózeset, ki az isteni ujjaktól teleírt első táblákat széjjeltörte és midőn Isten a törvényeket másodszer is feljegyezte, „Mózes nem tartotta érdemesnek, hogy azokat saját népével és az emberiséggel szóserint közölje.“ (l. a sabbathtörvény indokolását Ex 20₁₁ és Deut. 5₁₄.) Ugyanez a frivolitás mutatkozik másutt is. Hogy a Sinai félsziget hegylánczának melyik csucsáról szólott Isten az izráéliekhez, rég elfelejtették elődeink. Semmit se hallunk a törvénytáblák külsejéről és a szövetségláda észrevétlenül tűnik el szemeink elől. De elhibázott dolog volna az ó-test-i tradíció alapján Mózes felett pálczát törni. Hisz a Pentateuch-kritika kétségtelenül bebizonyította, hogy az u. n. mózesi törvények, köztük a Dekalogus is, nem Mózesből származnak. Ósrégi szokások és későbbi, a letelepedés után kifejldött intézmények vannak a Thóra lapjain nagy összevisszaságban codificálva, melyeket az utókor summárisan Mózesre és

Mózes révén Jahvéra vitt vissza ép úgy, mint a babyloniai Hammurabi a maga törvénykönyvét Samas Istentől kapott kinyilatkoztatásnak tünteti fel. Minden józan ember könnyen beláthatja, hogy az a szent Isten, a ki a lő tiqtól (ne öl) -t elrendelte, nem szentesíthette egyuttal a vérboszút, hogy az egyiptomiaknál és beduin araboknál is divatozó körülmétkedés nem lehet az Istennel kötött külön szövetség jele és hogy mindenkép sajátosságos volna, ha Isten szúrós ökrökről (Ex 21^{28. 35.}), tiszta és tisztátalan ételekről, bőrbetegségekről, papi ruházatról és a füstölő szerek elkészítési módjáról tett volna kinyilatkoztatásokat, az az Isten, aki csakis „a szétfúzott szíveket“ kedveli.¹⁾ — Az előadás harmadik, utolsó része²⁾ az első felolvasás nyomán keletkezett debatte egy és más részletének megvilágításával és rectificációjával foglalkozik. Az ellenfelek az ott elmondottak czáfolatára sok mindent összehordottak, de erőlködésük, gúnyolódásuk és csúfolódásuk meddő és hiábavaló. Teljesen bizonyos, hogy az ó-test-i sabbath institúciója a babyloniai sabattuban gyökeredzik. Ellenben indokolatlan a szemrehányás, hogy ő, Delitzsch, a tíz parancsolatot egyenesen Babylo-niából kölcsönöztnek tekinti. Soha nem állított többet, mint hogy a Dekalogusban foglalt parancsok és tilalmak (kivéve a másodikat) általános emberi jellemöknek megfelelőleg a babyloniaknál is fellelhetők. A mi a monothéismus kérdését illeti, feltűnő, hogy ép „azok a magokat positivoknak tartó theologusok, akik minden isteni kinyilatkoztatást mint történetileg lassan kifejlődöttet tekintenek,“ a babyloniai monothéismusról felhozott adatokat nem üdvözlik örömmel. Különben jó lesz óvakodni minden irányban a túlzásoktól. Senkinek se lehet szándéka a babyloniai polythéismust szépítgetni, de az Ó T. anthropomorphismusai előtt se szabad szemet húnynunk. A próféták is úgy beszélnek Istenről, mint egy öreg emberről, hófehér ruhával, gyapjufehér hajfürtökkel (Dan. 7.^{9.}) vagy mint egy harcosról, ki lovakkal, kocsikkal, íjjal és nyíllal, „oldalán szarvakkal“ közeledik az ítélet megtartására (Hab. 3.). E tekintetben az Ó T. világa nem különbözik az assyr-babyloniaiak világától. Izráel ethikai színvonala ép nem áll a babyloniaiaké felett. Utóbbiak kegyetlenek voltak a hadviselésben? Vajjon Izráel nem volt-e az? Jog és igazság, felebaráti szeretet dolgában pedig a babyloniaiak bátran felvehetik Izráellel a versenyt. A nő helyzete aránytalanul előnyösebb volt Babelben, mint Izráelben és bármennyire buzgólkodtak is némelyek, hogy a babyloniaiakra az obscön képek kedvelését rábizonyítsák, ez nekik semmiképen sem sikerült. Végül az élő Isten valódi kinyilatkoztatásának helyes megítélésére

¹⁾ p. 19—27.

²⁾ p. 27—40.

jó lesz a következőket figyelembe venni : az Ó T. előadása szerint Jahve az igaz isten, de egyes egyedül Izráel Istene, míg a többi népek pogányok, kiket — így mondja Deut. 4. 19. — Jahve maga szolgáltatott ki az istentelenségnek és bálványimádásnak. Nem felháborító-e miszámunkra, ha ugyancsak a Deut.-ban (7. 2. 16.) azt olvassuk, hogy ugyancsak Jahve a pogány népeket ép istentelenségük miatt engedi kiirtatni? Ez a nemzeti particularisticus monotheismus nem lehet a szent és igazságos Isten kinyilatkoztatása „és mi mégis ifjuságunk óta Izráel egyedüli polgárjogának e dogmájától annyira hypnotizálva vagyunk, hogy az ó-világnak történetét egészen hamis szempontból nézzük és teljesen megfeledkezünk arról a hatalmas történeti átalakulásról, amely a Keresztelő János és Jézus prédicációjával kezdődő Új-testamentomi időben végbement.“ Az Ó T.-nak számos részlete, ha nem is tekintjük azt istenileg kijelentettnek, minden időkre értékes és vallástörténetileg becses fog maradni. „De ne kapaszkodjunk elvakultan ósdi, a tudomány álláspontjáról rég túlhaladott dogmákhoz, esetleg azon aggálytól gyötörve, hogy ez által a mi istenhitünk és igazi vallásosságuk kárt találna szenvedni.“

Hornyánszky Aladár.